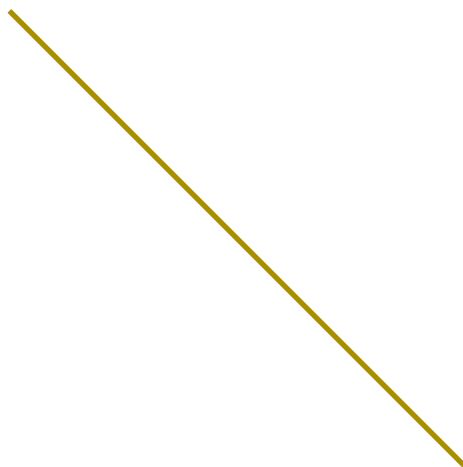

Martin Haspelmath
Andrea D. Sims

O čem je morfologie

KAROLINUM

LINGVISTIKA

O čem je morfologie

Martin Haspelmath
Andrea D. Sims

Z anglického originálu *Understanding Morphology*, vydaného nakladatelstvím Hodder Education v Londýně (první vydání v r. 2002, druhé vydání v r. 2010, překlad dle druhého vydání), přeložili Aleš Klégr a Kateřina Vašků.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Redakce Alena Jirsová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2015
© Routledge, 2015
Translation © Aleš Klégr a Kateřina Vašků, 2015

ISBN 978-80-246-2504-1
ISBN 978-80-246-4473-8 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ	11
PŘEDMLUVA K PRVNÍMU VYDÁNÍ	13
ZKRATKY	15
1 ÚVOD	17
1.1 Co je morfologie?	17
1.2 Morfologie v různých jazycích	20
1.3 Cíle morfologického výzkumu	22
1.4 Stručný průvodce knihou pro uživatele	26
Souhrn kapitoly 1	27
Další literatura	27
Cvičení na porozumění	28
2 ZÁKLADNÍ POJMY	31
2.1 Lexémy a slovní tvary	32
2.2 Afixy, báze a kořeny	36
2.3 Morfémy a alomorfy	39
Souhrn kapitoly 2	44
Apendix. Morfematické glosy	44
Cvičení na porozumění	46
Výzkumné cvičení	48
Instrukce	49

3 PRAVIDLA	51
3.1 Morfologické vzorce	52
3.1.1 Afixace a kompozice	52
3.1.2 Modifikace báze	53
3.1.3 Reduplikace	56
3.1.4 Konverze	58
3.1.5 Za hranicemi morfologie	58
3.2 Dva přístupy k morfologickým pravidlům	59
3.2.1 Model založený na morfému	60
3.2.2 Model založený na slově	64
Souhrn kapitoly 3	72
Další literatura	73
Cvičení na porozumění	74
Výzkumné cvičení	75
Instrukce	76
4 LEXIKON	79
4.1 Morfémový lexikon?	80
4.2 Lexikon výhradně slovních tvarů	86
4.3 Sbližování mezi přístupy založenými na slovních tvarech a na morfémech	89
Souhrn kapitoly 4	94
Další literatura	95
Cvičení na porozumění	95
Výzkumné cvičení	97
Instrukce	97
5 FLEXE A DERIVACE	101
5.1 Flektivní hodnoty	102
5.2 Derivační významy	106
5.2.1 Derivovaná substantiva	107
5.2.2 Derivovaná slovesa	108
5.2.3 Derivovaná adjektiva	109
5.3 Vlastnosti flexe a derivace	110
5.3.1 Relevance pro syntax	110
5.3.2 Obligatornost	112
5.3.3 Aplikační omezení	113
5.3.4 Stejný pojem jako báze	113
5.3.5 Abstraktnost	114
5.3.6 Kompozicionalita významu	114
5.3.7 Pozice vzhledem k bázi	115
5.3.8 Bázová alomorfie	116
5.3.9 Slovnědruhová změna	117

5.3.10 Kumulativní vyjadřování	118
5.3.11 Iterace	118
5.4 Dichotomie nebo kontinuum?	119
5.4.1 Inherentní a kontextová flexe	120
5.5 Flexe, derivace a rozhraní syntaxe a morfologie	122
5.5.1 Dichotomický přístup a dělená morfologie	122
5.5.2 Kontinuální přístup a jednokomponentová architektura	125
Souhrn kapitoly 5	126
Apendix. Notáčnické konvence pro flektivní hodnoty	127
Další literatura	129
Cvičení na porozumění	129
Výzkumné cvičení	130
Instrukce	130
6 PRODUKTIVITA	133
6.1 Povědomí uživatelů jazyka o produktivitě	133
6.2 Produktivita, kreativita a škálovitost	135
6.3 Omezení slovotvorných pravidel	137
6.3.1 Fonologická omezení	137
6.3.2 Sémantická omezení	138
6.3.3 Pragmatická omezení	139
6.3.4 Morfologická omezení	139
6.3.5 Vrstva výpůjček	140
6.4 Produktivita a lexikon	142
6.4.1 Omezení způsobená formou zpracování	142
6.4.2 Blokace synonym	144
6.4.3 Produktivita a analogie	146
6.5 Měření produktivity	148
Souhrn kapitoly 6	151
Další literatura	152
Cvičení na porozumění	152
Výzkumné cvičení	153
Instrukce	154
7 MORFOLOGICKÉ STROMOVÉ DIAGRAMY	157
7.1 Kompoziční typy	157
7.2 Hierarchická struktura v kompozitech	162
7.3 Hierarchická struktura v odvozených lexémech	165
7.4 Paralely mezi syntaxí a morfologií?	167
Souhrn kapitoly 7	170
Další literatura	170
Cvičení na porozumění	171
Výzkumné cvičení	172

Instrukce	174
8 FLEKTIVNÍ PARADIGMATA	177
8.1 Syntagmatické a paradigmatické vztahy v morfologii	177
8.2 Flektivní třídy	179
8.2.1 Zařazení do flektivní třídy	181
8.2.2 Vztah k rodu	183
8.2.3 Flektivní třídy a produktivita	185
8.3 Paradigmatické vztahy a změna flektivní třídy	187
8.4 Hereditární hierarchie	189
8.5 Kmeny a priscianská formace	193
8.6 Synkretismus	195
8.6.1 Systematická versus náhodná flektivní homonymie	196
8.6.2 Subspecifikace	198
8.6.3 Referenční pravidla	200
8.7 Další diskrepance mezi formou a obsahem	202
8.7.1 Defektivnost	202
8.7.2 Deponence	204
8.8 Perifráze	205
Souhrn kapitoly 8	206
Další literatura	207
Cvičení pro porozumění	207
Výzkumné cvičení	209
Instrukce	209
9 SLOVA A FRÁZE	211
9.1 Kompozita versus fráze	212
9.2 Volné tvary versus vázané tvary	218
9.3 Klitika versus afixy	220
9.4 Lexikální integrita	226
Souhrn kapitoly 9	230
Další literatura	230
Cvičení na porozumění	231
Výzkumné cvičení	232
Instrukce	233
10 MORFONOLOGIE	235
10.1 Dva typy alternací	235
10.2 Produktivita morfonologických alternací	241
10.3 Diachronie morfonologických alternací	244
10.4 Morfonologie jako fonologie	246
10.5 Morfonologie jako morfologie	252
Souhrn kapitoly 10	255

Další literatura	256
Cvičení na porozumění	256
11 MORFOLOGIE A VALENCE	259
11.1 Operace měnící valenci	259
11.1.1 Sémantická valence a syntaktická valence (argumentová struktura a funkční struktura)	259
11.1.2 Operace upozadující agens	262
11.1.3 Operace upozadující patiens	265
11.1.4 Operace přidávající agens: kauzativy	266
11.1.5 Operace vytvářející předmět: aplikativy	267
11.1.6 Obecné vlastnosti operací měnících valenci	269
11.2 Valence u kompozice	271
11.2.1 Inkorporace substantiva	271
11.2.2 Slovesná kompozita typu v - v	273
11.2.3 Syntetická nominální kompozita	275
11.3 Transpoziční derivace	278
11.3.1 Transpoziční a argumentová heredita (dědění)	278
11.3.2 Dějová substantiva (v → n)	279
11.3.3 Konatelská substantiva (v → n) a deverbální adjektiva (v → a)	281
11.3.4 Deadjektivní transpozice (a → n, a → v)	282
11.4 Transpoziční flexe	283
Souhrn kapitoly 11	288
Další literatura	289
Cvičení na porozumění	289
12 ÚČINKY FREKVENCE V MORFOLOGII	291
12.1 Asymetrie ve flektivních hodnotách	291
12.1.1 Frekventované a vzácné hodnoty	292
12.1.2 Korelace mezi frekvencí a krátkostí	293
12.1.3 Korelace mezi frekvencí a diferenciací	294
12.1.4 Lokální frekvenční reverze	297
12.1.5 Vysvětlení těchto korelací	298
12.2 Směr analogického vyrovnávání	299
12.3 Frekvence a nepravidelnost	301
Souhrn kapitoly 12	303
Další literatura	303
Cvičení na porozumění	304
Výzkumné cvičení	305
Instrukce	305
KLÍČ K CVIČENÍM NA POROZUMĚNÍ	307
POZNÁMKA PŘEKLADATELŮ	329

BIBLIOGRAFIE	331
GLOSÁŘ ODBORNÝCH TERMÍNŮ	343
REJSTŘÍK JAZYKŮ	361
VĚCNÝ REJSTŘÍK	369

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ

Čtenáři, kteří jsou obeznámeni s prvním vydáním *Understanding Morphology* (jehož jediným autorem byl Martin Haspelmath), zjistí, že základní charakter knihy se nezměnil. Tato kniha poskytuje úvod do lingvistické morfologie s cílem ukázat rozmanitost morfologických struktur v lidském jazyce a osvětlit široký okruh otázek, které tvoří základ, na němž jsou morfologické teorie vybudovány.

Zároveň byl materiál v této knize podstatně restrukturován a některá témata byla rozšířena. Cílem bylo upozornit na otázky klíčového významu. Toho bylo dosaženo většinou tak, že byly existující oddíly v kapitolách rozšířeny a doplněny o nové oddíly ve snaze soustředit a zaostřit diskusi, která byla předtím rozprostřena po celé kapitole. V některých případech však byla restrukturační radikálnější. Zejména Kapitola 3 v prvním vydání („Lexicon and Rules“) byla rozdělena do dvou kapitol, v nichž byla větší pozornost věnována otázce, zda je lexikon v zásadě založen na morfémech nebo na slovech. Také kapitola ‚Word-based Rules‘ (původní Kapitola 9) byla odstraněna a její obsah byl přerozdělen a přesunut jinam podle toho, kam se hodil.

Byly také zavedeny některé nové a rozšířené části: na konci knihy je nyní možné nalézt odpovědi na cvičení na porozumění z každé kapitoly; podstatným způsobem byl rozšířen Glosář odborných termínů; Kapitola 5 má nový appendix, popisující konvence zápisu flektivních hodnot, a možná největší změnou je, že devět kapitol nyní obsahuje výzkumná cvičení. Výzkumná cvičení mají větší záběr než cvičení na porozumění a rozšiřují témata kapitol. Provádějí čtenáře výzkumnými otázkami, aniž by nabízela jednoznačné odpovědi, a chtějí po čtenáři, aby shromáždili a analyzovali údaje z různých zdrojů, jako jsou deskriptivní mluvnice, korpusy a konzultanti-rodilí mluvčí. Cvičení jsou sestavena velmi

obecně tak, aby mohla být uzpůsobena potřebám a zájmům konkrétních jednotlivců a skupin. Ve třídě je vyučující mohou používat se studenty na různých úrovních, stačí jen přizpůsobit očekávání ohledně hloubky analýzy a metodologické přísnosti.

Toto nové vydání bylo vylepšeno díky mnoha lidem. Především chceme poděkovat redaktorům této ediční řady, Bernardu Comriemu a Grevillu Corbettovi, jejichž četné připomínky a zápal pro tento projekt vedly k řadě vylepšení. (Přírozně všechny chyby, které v textu zůstaly, jdou na vrub autorům.) Jsme také vděční Bianca Knightsově and Tamsin Smithové v nakladatelství Hodder za povzbuzení a neskonale trpělivost a Liz Wilsonové, která obětavě provedla projekt celou fází výroby.

Konečně učebnice jsou určeny studentům, a rádi bychom proto také poděkovali studentům morfologie Andrey Simsové na Northwestern University a The Ohio State University za jejich zpětnou vazbu. Obzvláštění dík si zaslouží Christine Davis, Caitlin Ferrarell, Laura Garofalo, Alexander Obal, Zach Richards, Cenia Rodriguez a Honglei Wang. Poskytli nám rozsáhlé, detailní, cenné a někdy neočekávané připomínky a náhledy na první vydání. Jejich kritika některých aspektů druhého vydání (zvláště konceptů výzkumných cvičení) měla rovněž zásadní význam.

Toto nové vydání obsahuje některé nové příklady a chceme poděkovat těmto lidem za pomoc při pochopení příslušných jazyků a poskytnutí vhodných příkladů: Hope Dawson (sanskrt), Maggie Gruszczynska (polština), Jessie Labov (maďarština) a Amanda Walling (stará angličtina). Za veškeré chyby nesou odpovědnost autoři.

Jsme také zavázáni různým badatelům a učitelům, kteří napsali recenze na první vydání nebo nám předali své zkušenosti s knihou při výuce. Máme radost, že kniha byla obecně vřele přijata. Snažili jsme se zlepšit to, co se zdálo, že potřebuje zlepšit.

Konečně chceme poděkovat našim rodinám a zvláště našim partnerům, Susanne Michaelis a Jasonu Packer, za pomoc a podporu nejrůznějšího druhu.

*Lipsko, Německo
Columbus, Ohio, USA
červenec 2010*

PŘEDMLUVA K PRVNÍMU VYDÁNÍ

Tato kniha představuje úvod do lingvistické morfologie. Poskytuje celkový přehled o základních pojmech a nejdůležitějších teoretických otázkách a zároveň neustále zdůrazňuje rozmanitost morfologických vzorců v lidských jazycích. Čtenáři, kteří by chtěli porozumět především anglické morfologii, by se tím však neměli nechat odradit, protože jeden konkrétní jazyk je možné pochopit do mnohem větší hloubky, jestliže ho nahlížíme prizmatem situace v různých jazycích.

Kniha je zaměřena na morfologické jevy a široký okruh otázek, které zaměstnávají morfology již dlouhou dobu. Nesnaží se vysledovat historii lingvistického myšlení o těchto problémech a odkazy na příslušnou teoretickou literaturu se většinou nacházejí pouze v oddílech Další literatura. Nepoužil jsem žádný konkrétní teoretický rámeček, ačkoli jsem pro morfologická pravidla musel zvolit jeden konkrétní formát popisu (viz Oddíl 3.2.2). Musím však čtenáře varovat, že tento formát není o nic „standardnější“ než kterýkoli jiný formát a není ani nijak zvlášť rozšířen. Nicméně se mi osvědčil a pokročilejší student brzy přijde na to, jak je možné ho převést na jiné formáty.

Ačkoli se často tvrdí, že pro studenty začátečníky může být matoucí, jestliže jsou jim v učebnicích předkládány alternativní názory, tato kniha nepředstírá, že existuje jen jeden koherentní a autoritativní náhled na morfologii. Debaty a opačné názory jsou do té míry součástí vědy, že úplně je z učebnice vynechat by vedlo k nesprávné představě o tom, jak vypadá lingvistický výzkum. A také jsem neměl v úmyslu zůstat v těchto debatách neutrální nejen proto, že by to bylo prakticky nemožné, ale také proto, že text, který se vyslovuje pro určitý názor, je vždycky zajímavější než text, který předkládá pouze alternativní názory.

Řada lidí mi při psaní této knihy pomohla. Můj největší dík patří redaktorům této ediční řady Bernardu Comriemu a Grevillu Corbettovi, kteří přišli s nespočtem návrhů, jak knihu vylepšit.

Také chci poděkovat Renatě Raffelsiefenové za její odborné rady ohledně fonologických otázek a dále Tomaszi Bakovi a Agnieszce Reidové za pomoc s polskými příklady a Claudii Schmidtové za pomoc s rejstříky.

Konečně bych rád poděkoval Susanne Michaelisové za pomoc nejrůznějšího druhu, ať už velmi konkrétní, nebo na velmi obecné rovině. Tato kniha je věnována našemu synovi Gabrielovi.

Martin Haspelmath

Lipsko

prosinec 2001

ZKRATKY

Následující zkratky jsou uvedeny ve stejné formě jako v originálu a odpovídají tzv. Leipzig Glossing Rules (z února 2008; www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php)

ABE	abessiv	COMPL	completivní
ABL	ablativ	COND	kondicionál
ABS	absolutiv	CONT	kontinuativní
ACC	akuzativ	CVB	konverbum
ACT	aktivum, činný rod	DAT	dativ
ADJ	adjektivum	DECL	deklarativní, oznamovací
ADV	adverbium, adverbiale	DEF	určitý
AFF	afirmativní, kladný	DEM	ukazovací
AG	agens, činitel, konatel	DEOBJ	deobjektivní
AGR	shoda	DESID	desiderativní
ALL	allativ	DET	determinátor
ANTIC	antikauzativ	DO	přímý předmět
ANTIP	antipasivum	DU	duál
AOR	aorist	DUR	durativní
APPL	aplikativ	ELA	elativ
ART	člen	ERG	ergativ
ASP	aspekt, vid	ESS	essiv
AUX	auxiliární, pomocný	EXCL	exkluzivní
CAUS	kauzativ(um)	F	femininum, femininní
CLF	klasifikátor	FOC	ohnisko, réma, jádro
COMP	komplement, doplnění	FUT	futurum, budoucí čas

G	gender, jmenný rod (e.g. G1 = gender 1)	PASS	pasivum, trpný rod
GEN	genitiv	PFV	perfektivní, dokonavý
HAB	habituální	PL	plurál
HYP	hypotetický	POSS	posesiv
IMP	imperativ(ní)	POT	potenciál
IMPF	imperfektum, imperfekt(ní, -ový)	PP	předložková fráze
IMPV	imperativ(ní)	PRED	predikát, přísudek
INCL	inkluzivní	PREF	prefix
IND	indikativ	PRET	préteritum
INDF	neurčitý	PRF	perfektum
INESS	inessiv	PRIV	privativní
INF	infinitiv	PROG	progresivní, průběhový
INS	instrumentál	PROPR	proprietivní
INTF	interfix	PRS	prézens
INTR/intr.	intransitivní, nepřechodný	PST	minulý čas
IOBJ	nepřímý předmět	PTCP	participium, příčestí
LOC	lokativní, lokál	PURP	účelový
M	maskulinum, maskulinní	RECP	reciproční, vzájemnostní
MASD	masdar	REFL	reflexivum
N	nomen, postatné jméno	REL	relativum uvozující vztážnou větu
N	neutrum, střední rod	REP	repetitivní
NEC	necessitativní	S	sentence, věta
NEG	negace, negativní, zápor(ný)	SBJ	subjekt, podmět
NOM	nominativ	SBJV	subjunktiv, konjunktiv
NP	substantivní fráze	SG	singulár
OBJ	objekt, předmět	SS	stejný podmět
OBL	nepřímý	SUBORD	subordinátor, pořadící spojka
OED	<i>Oxford English Dictionary</i>	SUF	sufix
OPT	optativ	TOP	základ, východisko, téma
P	patiens, trpitel	TR/tr.	tranzitivní, přechodný
PAR	partitivní	V	verbum, sloveso
PART	participium, příčestí	VP	verbální, slovesná fráze

1 ÚVOD

1.1 CO JE MORFOLOGIE?

Morfologie je nauka o vnitřní struktuře slov¹. Trochu paradoxně je morfologie zároveň nejstarším, a přitom i jedním z nejmladších podoborů gramatiky. Nejstarším je proto, že podle toho, co víme, první jazykozpytci byli především morfologové. Nejranější dochované gramatické texty představují pečlivě utříděné seznamy tvarů sumerských slov, z nichž některé uvádíme v (1.1). Jsou dochovány na hliněných tabulkách ze starověké Mezopotámie a datují se z doby kolem r. 1600 př. n. l.

(1.1) <i>badu</i>	‚(on) odchází‘	<i>inĝen</i>	‚odešel‘
<i>baduun</i>	‚odcházím‘	<i>inĝenen</i>	‚odešel jsem‘
<i>bašidu</i>	‚(on) odchází k němu‘	<i>inšišĝen</i>	‚odešel k němu‘
<i>bašiduun</i>	‚odcházím k němu‘	<i>inšišĝenen</i>	‚odešel jsem k němu‘

(Jacobsen 1974: 53–4)

Sumerština byla tradičním psaným jazykem Mezopotámie, ale koncem druhého tisíciletí př. n. l. se jí již neužívalo jako prostředku každodenní mluvené komunikace (v této funkci ji nahradil semitský jazyk akkadština), takže ji bylo nutné zaznamenat v mluvnických textech. Morfologie zaujímala také

¹ Čtenář by si měl být vědom, že tato věta, ač zdánlivě nekomplikovaná, v sobě skrývá rozpor – neexistuje totiž definice ‚slova‘, o které by panovala shoda. Otázkami týkajícími se tohoto tématu se zabývá Kapitola 9, nicméně zde a ve většině knihy se budeme odvolávat na volné, intuitivní pojetí ‚slova‘.

významné postavení ve spisech největšího gramatika starověku, Inda Pániniho (5. st. př. n. l.), a stejně tak v řecké a římské gramatické tradici. Až do 19. století se západní jazykovědci často domnívali, že gramatika se zabývá primárně strukturou slova, a to možná proto, že klasické jazyky, řečtina a latina, se vyznačují poměrně bohatým tvaroslovím, které je pro mluvčí moderních evropských jazyků obtížné.

To je také důvod, proč byl samostatný termín *morfologie* vynalezen a rozšířil se teprve ve druhé polovině 19. století. Dříve nebylo žádného zvláštního termínu potřeba, protože pojem *gramatika* většinou evokoval význam struktura slova, tj. morfologii. V době, kdy se termín morfologie zavedl, existovaly už po staletí pojmy *fonologie* (pro zvukovou stavbu) a *syntax* (pro stavbu věty). V tomto smyslu je tak morfologie mladou disciplínou.

Naše počáteční definice morfologie jako nauky o vnitřní struktuře slov potřebuje upřesnit, protože slova mají vnitřní strukturu ve dvou velmi odlišných významech. Na jedné straně jsou utvořena řetězci zvuků (nebo gest ve znakovém jazyce), tzn. mají vnitřní fonologickou strukturu. Anglické slovo *nuts* se tak skládá ze čtyř zvuků (nebo, jak budeme říkat, fonologických segmentů) – [nʌts]. Obecně fonologickým segmentům, jako jsou [n] a [t], nelze přiřadit konkrétní význam – mají čistě kontrastivní hodnotu (takže na příklad *nuts* je možné odlišit od *cuts*, *guts*, *shuts*, od *nets*, *notes*, *nights* atd.).

Nicméně formální variace ve tvaru slov často systematicky koreluje se sémantickými změnami. Na příklad slova *nuts*, *nights*, *necks*, *backs*, *taps* (a další) nesdílejí jen fonologický segment (finální [s]), ale také sémantické komponenty: všechny označují množství entit téže třídy. A jestliže koncové [s] chybí (*nut*, *night*, *neck*, *back*, *tap*), odkazuje se systematicky jen na jednu takovou entitu. Naproti tomu slova *blitz*, *box*, *lapse* na větší počet entit neodkazují a neexistují tu systematicky příbuzná slova *blit, *bok, *lap.² Slova jako *nuts* budeme označovat jako ‚(morfologicky) komplexní slova‘.

Při morfologické analýze bychom řekli, že finální [s] ve slově *nuts* vyjadřuje plurálový význam, vyskytuje-li se na konci tvaru substantiva. Ale finální [s] ve slově *lapse* žádný význam nemá a *lapse* postrádá morfologickou strukturu. O morfologické struktuře tak mluvíme, jestliže existuje skupina slov vykazující stejné částečné podobnosti ve formě i významu. Morfologii je pak možno vymezit způsobem, který uvádí Definice 1.

Definice 1:

Morfologie je nauka o systematické kovariaci formy a významu slov.

Důležitý je fakt, že k této kovariaci (tj. vzájemné vazbě) formy a významu dochází systematicky u skupiny slov. Existují-li pouze dvě slova s částečnými podobnostmi ve vztahu formy a významu, může jít o pouhou náhodu. Z toho

² Hvězdičku (*) užíváme k označení neexistujících nebo nemožných tvarů.

důvodu bychom netvrdili, že slovo *hear* je morfologicky strukturované a že má spojitost se slovem *ear*. Lze si představit, že *h* by mohlo znamenat ‚užít‘, a *h-ear* by tak odpovídalo ‚užívat ucho‘, tedy ‚slyšet‘. Nicméně existuje pouze jediný pár slov tohoto druhu (nemáme **heye* pro ‚užít oko‘, **helbow* pro ‚užít loket‘ atd.) a panuje všeobecná shoda, že v tomto případě jde o podobnost náhodnou.

Morfologická analýza spočívá typicky v rozpoznání částí slov, či – řečeno odborněji – **konstituentů** slov. Můžeme říci, že slovo *nuts* se skládá ze dvou konstituentů: části *nut* a části *s*. Ve shodě s rozšířenou typografickou konvencí budeme často oddělovat konstituenty slov spojovníkem: *nut-s*. Často se říká, že smyslem morfologické analýzy je primárně rozložit slova na jejich části a stanovit pravidla, která určují souvšskyt těchto částí. Nejmenší konstituenty nesoucí význam, které lze vyčlenit, se nazývají morfémy. Ve slově *nut-s* jsou *-s* i *nut* morfémy. Jiným příkladem slov, která se skládají ze dvou morfémů, jsou *break-ing*, *hope-less*, *re-write*, *cheese-board*. Příkladem slov tvořených třemi morfémy jsou *re-writ-ing*, *hope-less-ness*, *ear-plug-s* atd. Morfologii je tak možné definovat ještě jinak, jak ukazuje Definice 2.

Definice 2:

Morfologie je nauka o kombinování morfémů, kterým vznikají slova.

Tato definice vypadá jednodušeji a je konkrétnější než Definice 1. Podle ní by také morfologie byla velmi podobná syntaxi, která je obvykle definována jako ‚nauka o kombinování slov, kterým vznikají věty‘. Nicméně později uvidíme, že Definice 2 se nehodí na všechny případy, takže bychom se měli raději přidržet o něco abstraktnější Definice 1 (viz zejména Kapitoly 3 a 4).

Vedle hlavního významu, podle kterého morfologie označuje podobor lingvistiky, se tohoto označení také často užívá v příbuzném významu o jedné části jazykového systému. Můžeme pak mluvit o ‚morfologii španělského jazyka‘ (ve významu španělské slovní struktury) nebo o ‚morfologii v 80. letech‘ (ve významu podobor lingvistiky). Slovo *morfologie* má tento dvojí význam podobně jako jiné termíny, *syntax*, *fonologie* a *gramatika*, které mohou označovat buď oblast jazyka, nebo nauku o této oblasti jazyka. Tato kniha je o morfologii v obou významech. Doufáme, že čtenáři pomůže pochopit morfologii jak ve významu části jazykového systému, tak části lingvistiky.

Naše publikace má ale jedno důležité omezení, které bychom měli zmínit na samém začátku: zabývá se pouze mluvenými jazyky. Morfologii mají samozřejmě také znakové jazyky a jediným důvodem, proč zde byly opomenuty, jsou omezené znalosti autorů v tomto ohledu. Vzhledem k neustále se rozšiřujícímu výzkumu znakových jazyků lze očekávat, že vznikající studie budou mít zásadní vliv na náš pohled na morfologii a na strukturu jazyka obecně.

1.2 MORFOLOGIE V RŮZNÝCH JAZYCÍCH

Morfologie není ve všech (mluvených) jazycích stejně důležitá. To, co je v jednom jazyce vyjádřeno morfologicky, může být v jiném jazyce vyjádřeno samostatným slovem nebo obsaženo jen implicitně. Například angličtina vyjadřuje množné číslo podstatných jmen prostřednictvím morfologie (*nut/nuts, night/nights* atd.), zatímco africký jazyk yoruba užívá k vyjádření téhož významu samostatného slova. Yorubské *òkùnrin* znamená ‚(ten) muž‘ a jeho plurálový význam může být vyjádřen pomocí slova *àwọn òkùnrin*: ‚ti muži‘. Ale v mnoha případech, kdy se odkazuje na několik referentů, se tohoto slova neužívá a množné číslo se jednoduše vyjadřuje implicitně.

Zcela obecně můžeme říci, že angličtina využívá morfologie ve větší míře než jazyk yoruba. Existuje ale mnoho jazyků, které využívají morfologie ještě více než angličtina. Například sumerština, jak jsme viděli v ukázce 1.1, užívá morfologie k tomu, aby rozlišila mezi ‚on šel‘ a ‚já jsem šel‘ a mezi ‚on šel‘ a ‚on šel k němu‘, tj. v případech, kdy angličtina musí užít oddělená slova. V klasické řečtině existuje duálová forma, která odkazuje na dvě položky, např. *adelphò* ‚dva bratři‘. V angličtině se k vyjádření tohoto tvaru může užít samostatného slova ‚two‘, ale je také možné jednoduše užít množného tvaru a přesný počet položek vyjádřit implicitně.

Aby lingvisté vyjádřili, v jaké míře jazyk morfologie využívá, používají někdy termíny **analytický** a **syntetický**. Jazyky jako yoruba, vietnamština nebo angličtina, v nichž morfologie hraje relativně skrovnou roli, se nazývají analytické. Podívejme se na tyto příklady vět³:

(1.2) yoruba

<i>Nwọn</i>	<i>ó</i>	<i>maa</i>	<i>gbà</i>	<i>pónùn</i>	<i>méwǎ</i>	<i>lósòòsẹ̀.</i>
Oni	FUT	PROG	dostávat	libra	deset	týdně

‚Budou dostávat 10 liber týdně.‘

(Rowlands 1969: 93)

(1.3) vietnamština

<i>Hai</i>	<i>đú.a</i>	<i>bo?</i>	<i>nhau</i>	<i>là</i>	<i>tại</i>	<i>gia-đình</i>	<i>thàng</i>	<i>chông.</i>
dva	jedinec	opustit	jeden druhý	být	kvůli	rodina	muž	manžel

‚Rozvedli se kvůli jeho rodině.‘

(Nguyen 1997: 223)

3 Pro každou příkladovou větu z neznámého jazyka uvádíme nejen idiomatický překlad, ale také překlad doslovný (morfém po morfému). Klíč ke zkratkám se nachází na str. 15 a další notační zvyklosti jsou vysvětleny v dodatku ke Kapitole 2.